

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Nástin pojetí emocí u Jeana Paula Sartra

Michaela Korelusová

Plzeň 2023

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
Katedra filozofie
Studijní program Humanitní studia
Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Nástin pojetí emocí u Jeana Paula Sartra

Michaela Korelusová

Vedoucí práce:

Mgr. Michal Polák Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2023

Poděkování:

Ráda bych tímto poděkovala Mgr. Michalu Polákovi Ph.D. za trpělivost a cenné odborné rady k mé práci. Také bych ráda poděkovala své rodině za podporu po celou dobu studia.

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.

Plzeň, dne

.....

Podpis autora

Abstrakt

Ve své bakalářské práci představuji fenomenologickou teorii emocí podle filozofa Jeana Paula Sartra, kterou popsal v eseji *Nástin teorie emocí*. Při tomto vymezení jsem se orientačně řídila posloupností témat ve výše zmiňovaném díle. Nejprve jsem vymezila rozdíly mezi klíčovými pojmy, které se týkají emocí, a poukázala jsem na potenciální přínos fenomenologické teorie, následně jsem představila jednotlivé teorie emocí, kterým se Sartre věnuje ve své kritice. Dále jsem svou práci orientovala právě na samotnou kritiku těchto teorií, od které se následně odvíjela fenomenologická teorie Jeana Paula Sartra. Tato návaznost je velmi důležitá, jelikož Sartre staví svou teorii na chybách i přínosech těchto teorií. Nakonec jsem nastínila kýženou teorii pomocí jejích důležitých aspektů a následné aplikace na konkrétní emoce.

Klíčová slova:

Sartre, emoce, vědomí, fenomenologie

Abstract

In my bachelor thesis I present the phenomenological theory of emotions according to the philosopher Jean Paul Sartre, which he described in his essay *Sketch for a Theory of Emotions*. In making this outline, I have tentatively followed the sequence of themes in the aforementioned work. I first outlined the differences between the key concepts involved in emotion and noted the potential contribution of phenomenological theory, then introduced the various theories of emotion that Sartre addresses in his critique. Furthermore, I oriented my work specifically to the critique of these theories themselves, from which Jean Paul Sartre's phenomenological theory was subsequently derived. This continuity is very important, as Sartre builds his theory on the errors and benefits of these theories. Thus, in the end, I have outlined the desired theory through its important aspects and subsequent application to specific emotions.

Keywords:

Sartre, emotions, consciousness, phenomenology

Obsah

1	Úvod	9
2	Vymezení rozdílu mezi emocemi, afekty a city	10
2.1	Emoce.....	10
2.2	Afekty.....	11
2.3	City.....	12
3	Psychologie a fenomenologie.....	14
4	Zasazení Nástinu teorie emocí do kontextu Sartrova díla	16
5	Vymezení jednotlivých modelů emocí, dotčených Sartovo kritikou.....	17
5.1	Klasické teorie.....	17
5.1.1	Periferní teorie (James-Langeova teorie).....	17
5.1.2	Disociativní Teorie Pierra Janeta.....	18
5.1.3	Teorie Gestalt psychologie	19
5.2	Psychoanalytická teorie afektu.....	21
6	Kritika jednotlivých modelů.....	23
6.1	Kritika klasických teorií.....	23
6.1.1	Kritika periferní teorie	23
6.1.2	Kritika Disociativní teorie Pierra Janeta.....	24
6.1.3	Kritika Gestaltistické teorie emocí.....	26
6.2	Kritika psychoanalytické teorie emocí.....	27
7	Pojetí emocí podle Jeana Paula Sartra (fenomenologické pojetí)	29
7.1	Klíčová role vědomí ve fenomenologickém pojetí	29
7.2	Role magie, emoce jakožto magické transformace světa.....	30
7.3	Dva typy emocí podle J. P. Sartra (hrůza a strach)	31
7.4	Příklad Sartrova vymezení na jednotlivých emocích.....	33
7.5	Falešné emoce	35
8	Závěr.....	36
9	Seznam použité literatury	41

1 Úvod

Má bakalářská práce na téma *Nástin pojetí emocí u Jeana Paula Sartra* si klade za cíl představit fenomenologickou teorii emocí filozofa Jeana Paula Sartra a poukázat na důležité poznatky, které Sartre nastíněním své teorie přináší. Fenomenologie přispívá do teorie emocí svým hlubším pohledem na samotný fenomén emocí, čímž v tomto ohledu obohacuje psychologické teorie emocí. Mým cílem bylo také v ucelené formě představit esej *Nástin teorie emocí*, její jednotlivé části, včetně Sartrovy kritiky a samotného fenomenologického pojetí emocí.

Svou práci jsem rozdělila na čtyři segmenty, z nichž každý zastává odlišný tematický celek. Prvním z těchto segmentů je uvedení do problematiky emocí, kde vymezím klíčové rozdíly mezi pojmy *emoce*, *afekt* a *city*, což bude důležité v následujících částech mé bakalářské práce, zejména ve vymezení jednotlivých teorií emocí. Do tohoto úvodního segmentu jsem zařadila také kapitoly *Psychologie a fenomenologie* a *Zasazení Nástinu teorie emocí do kontextu Sartrova díla*. V první z nich budu uvádět rozdíly mezi psychologii a fenomenologií a důležitost a funkci fenomenologie v souvislosti se zkoumáním emocí a také aspekty, kde může fenomenologie doplnit psychologii jako vědu. Druhá ze zmíněných kapitol bude mít funkci uvedení eseje *Nástin teorie emocí* do celkového kontextu Sartrova díla a představení návaznosti filozofických myšlenek v souvislosti s klíčovými texty tohoto autora.

Ve druhé části této bakalářské práce se budu věnovat představení jednotlivých teorií emocí, které Sartre ve své eseji kritizuje. Nejprve se v tomto segmentu věnuji klasickým teoriím, kterými jsou *Periferní teorie Williama Jamese*, *Disociativní teorie Pierra Janeta* a *Gestaltistická teorie emocí*, přičemž první z nich je teorie soustředěná zejména na fyziologický aspekt emocí, teorie Pierra Janeta zakomponovala do teorie emocí také roli psychiky a Gestaltistická teorie se vyznačuje pohledem na psychické jevy jako na celek neboli útvar. Dále zde také budu představovat psychoanalytickou teorii emocí, kterou Sartre od klasických teorií odděluje, jelikož je uceleným vymezením emocí, které obsahuje všechny klíčové aspekty. Třetí segment této bakalářské práce navazuje na ten předchozí, jelikož se bude věnovat kritice Jeana Paula Sartra, která je mířena právě na tyto již zmiňované teorie emocí. V této části budu vypichovat jednotlivé aspekty, které Sartre na teoriích oceňuje, ale zejména ty, které kritizuje ve své eseji, což budou klíčové pro samotnou fenomenologickou teorii.

Poslední segment mé bakalářské práce se bude věnovat představení fenomenologického konceptu emocí podle Jeana Paula Sartra. Tato část je rozdělena na podkapitoly, které se věnují jednotlivým aspektům Sartrova pojetí emocí, jako je role vědomí a magie. Dále v tomto segmentu uvádím jednotlivé emoce, na které Jean Paul Sartre aplikuje svoji teorii. V této části budu také uvádět Sartrovo upozornění na distinkci mezi pravými a falešnými emocemi a pomyslné rozdělení emocí na dva typy podle toho, jak pracují s aspektem magie.

Pro svou práci jsem primárně využívala metodu analýzy primárních a sekundárních textů. Dále jsem použila metodu komparace, zejména při porovnávání jednotlivých teorií emocí se související kritikou Jeana Paula Sartra. Vycházela jsem z primárního textu *Nástin teorie emocí* od Jeana Paula Sartra a pro jeho analýzu mi posloužila vztahující se sekundární literatura. Jako berný pramen sekundární literatury jsem použila text *Sartre on the emotions* od Daniela Vanella, jelikož dle mého názoru nejlépe ze všech pramenů reflektuje primární dílo.

2 Vymezení rozdílu mezi emocemi, afekty a city

2.1 Emoce

Slovo emoce vzniklo z latinského slova *emovere*, což znamená vzrušovat.¹ Emoce jsou velmi komplexní a složité psychické jevy, jež nás v mnohém ovlivňují. Ze všech nám známých duševních procesů mají emoce největší citlivost a jsou velmi proměnlivé. Charakteristickým rysem emocí je to, že se mohou proměňovat, aniž by nastala nějaká změna objektivní skutečnosti. Emoce se může proměnit například na základě změny subjektivního hodnocení jedné situace. Ta stejná situace v nás jednou může probudit například strach, podruhé překvapení a jindy v nás naopak nemusí probudit vůbec žádnou emoci. Pravděpodobná hlavní funkce emocí je překonávání různých překážek a obtížných situací v životě. Pomáhají nám reagovat na vnější podněty díky koordinaci tří systémů reakce, kterými jsou: prožitkový, výrazový a fyziologický.²

Emoce jsou složeny právě z těchto tří komponent. Prvním z nich je subjektivní fenomenologická komponenta, která je pro emoce nejtypičtější. Emoce se také vyznačují pozitivní či negativní pocitovou složkou. Tuto komponentu můžeme tedy souhrnně

¹ PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 482.

² STUHLÍKOVÁ, *Základy psychologie emocí*, s. 11.

označit jako city, o kterých si povíme později. Tato citová komponenta je jedinou čistě psychickou složkou emocí.³ Další složkou emocí je výrazové neboli expresivní chování, které se projevuje bez naší intence, tedy mimovolně, a dále může působit na vnější okolí. Nejtypičtějším projevem expresivního chování je například pláč nebo bezděčné pohyby obličejových mimických svalů v reakci na určitou emočně zabarvenou situaci. Touto komponentou se zabývají zejména behaviorální a evoluční teoretici, například Charles Darwin, který viděl velkou podobnost mezi mimickými výrazy u člověka a u primátů, čímž se snažil podpořit svou teorii evoluce. Podle Darwina jsou tyto expresivní složky vrozené, což lze dokázat tím, že se vyskytují napříč všemi národy a etniky a jsou přítomny u všech lidí již od útlého věku.⁴ Tělesná složka je poslední komponentou emocí, která se projevuje zejména fyziologickými změnami našeho těla opět v reakci na nějakou situaci. Tyto změny jsou vyvolány produkcí hormonů v těle a vybuzením našeho autonomního nervového systému. Fyziologické reakce našeho organismu jsou základním mechanismem, který nás má ochránit před hrozcím nebezpečím a připravuje nás automaticky na následovný boj nebo útek. Tento fenomén se také jinak nazývá poplachová reakce a má za účel zvýšit šanci na přežití jedince v nebezpečné situaci.⁵ Za zmínku ještě stojí případná čtvrtá komponenta emocí, tedy subjektivní hodnocení a kognitivní interpretace podnětové situace, kterou někteří psychologové také řadí k hlavním složkám emocí.⁶

2.2 Afekty

Slovo afekt je odvozeno z latinského slova *afficere*, což znamená ovlivnit.⁷ V některých kontextech jsou pojmy emoce a afekt zaměňovány nebo používány jako synonyma, ale jindy pojem afekt zužuje emoce pouze na jejich behaviorální složku. Někdy může být afekt považován za nadřazený pojem pro všechny stavy, jež hodnotí situaci jakožto příjemnou nebo nepříjemnou, tudíž by pod pojem afekt spadaly i emoce, emoční epizody nebo například nálady.⁸ Pohled na vymezení pojmů emoce a afektu se tedy liší napříč různými psychologickými směry a obdobími v historii psychologie. Někteří psychologové považují afekt za základní jednotku lidského citového prožívání a

³ PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 482.

⁴ PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 493.

⁵ PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 484.

⁶ PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 482.

⁷ PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 482.

⁸ STUHLÍKOVÁ, *Základy psychologie emocí*, s. 13-14.

specificky jádrový afekt za základ emočního prožívání, například americká psycholožka Lisa F. Barrettová nebo James A. Russel. „Jádrový afekt pokládají za substrát emočního prožívání, za přechodnou změnu v neurofyzilogickém stavu organismu, který reprezentuje jeho bezprostřední vztah k toku proměnlivých událostí. Barrettová dále uvádí, že „jádrový afekt“ je poměrně specifický konstrukt lišící se od obecnějšího termínu „afekt“, který odkazuje k čemukoliv emocionálnímu.“⁹ Jádrový afekt je něčím, co prožíváme v daném momentu, například nálada, jež je jedním z druhů jádrového afektu, která ale nemá objekt své příčiny.¹⁰ Důležitost a elementárnost afektů zdůrazňují také psychoanalytičtí psychologové, což bude později klíčové v Sartrově kritice psychoanalytického přístupu k emocím.

Pojmem afekt také označuje prudké, krátko-trvající, emoční vzplanutí, které se vyznačuje bezděčnými mimickými reakcemi a gestikulací. Afekt může být buď stenický, nebo astenický. Stenický afekt se projevuje zrychlenou tepovou frekvencí, zrychleným dechem a zrudnutím v obličeji. Naproti tomu astenický afekt se projevuje zpomalením tepové frekvence a dechu a dotyčný vizuálně zbledne.¹¹ Tento typ afektu může být také součástí obranného mechanismu, přičemž se může projevit jako blokáda, izolace nebo maskování. Afekt se dá rozdělit ještě na dvě kategorie, tedy afekt katarzní neboli očištný, který, díky prudkému vzplanutí, může očistit danou osobu od nahromaděného hněvu, a afekt patologický, při kterém daná osoba prožívá silný vztek a při jehož vrcholu může být smyslově nepřítomna a může dojít k nepřiměřenému chování, aniž by si toho byla daná osoba vědoma.¹²

2.3 City

Člověk vnímá okolní svět a skutečnost skrze city, tedy subjektivně pomocí citů interpretuje vjemy. City jsou jedněmi z psychických jevů člověka a jejich důležitým aspektem je jejich dvojí polarita, mohou být libé či nelibé, člověk může pociťovat vzrušení či uklidnění nebo napětí a uvolnění. City se odvíjejí od kulturní společnosti, ze které subjekt pochází a ve které se pohybuje.¹³ City jsou důležité i z biologického hlediska, jelikož zastávají i regulační funkci. Mohou subjekt usměřňovat dvěma způsoby:

⁹ PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 483.

¹⁰ PETERSON, *International Encyclopedia of Education*, s. 591.

¹¹ HARTL, *Psychologický slovník*, s.19.

¹² tamtéž

¹³ HARTL, *Psychologický slovník*, s. 28.

cit stenický a cit astenický. Cit stenický subjektu dodává energii, aktivuje ho, je zdrojem pozitivních pocitů a vůle k životu, motivuje subjekt k vykonávání činností, ať už pracovních, každodenních či zábavných. Oproti tomu, cit astenický aktivitu subjektu snižuje, oslabuje ho, utlumuje a člověk se kvůli tomuto druhu citu stává méně průbojným a samostatným.¹⁴

Jak už jsem zmiňovala v předchozí kapitole o emocích, city jsou jednou ze složek emocí, tedy přesněji prožitková neboli fenomenologická komponenta emocí. City lze kvůli jejich nestálosti a proměnlivosti zkoumat s přesností jen velmi obtížně a zatím není možné citový prožitek detailně vymezit. K výzkumu těchto fenoménů se využívá metody introspekce.¹⁵

City prožíváme v situaci velmi subjektivně a takzvaně ji vztahujeme na sebe, citový prožitek je proto vždy zabarvený buď kladně nebo záporně a má vždy určitou intenzitu a hloubku. „*City jsou úhrnné kvality právě jsoucího totálního zážitku[...]* Zážitky ‚významu‘, nebo ‚smyslu‘ nejsou již jevově znaky specifické celosti, zejména souvisejícího. Tyto zážitky jsou bezprostředně vyznačeny kvalitami hloubky; nejvýznamněji hodnotově určené city a na subjektivně hodnotné zaměřené snahy.“¹⁶

V souvislosti s pojmem cit jsou také spojovány pojmy pocit a nálada. Pojem pocit se často nesprávně používá jakožto synonymum pojmu cit, ale slovo pocit označuje spíše fundamentální prožitek fyziologického rázu, například pocit chladu od nohou. Chybné použití pojmu pocit se v českém jazyce pojí s popisem řádově vyšších citů, například pocit studu nebo viny, ale ve skutečnosti v těchto případech bychom měli používat pojem cit, jelikož přesněji označuje daný jev.¹⁷ Pojmem nálada se označuje psychický prožitek citové komponenty, který trvá má delší trvání a je poměrně stabilní. Jinými slovy lze popsat náladu jakožto časově ohraničenou emoční epizodu, která se pojí s určitým citem nebo city a můžeme k ní přiřadit jistý popis vyjadřující její podstatu, jako například radost, hněv, smutek nebo překvapení.¹⁸ Nálady nejsou navázány na konkrétní předmět, což je odlišuje od citů, protože ty často mívají nějaký objekt, se kterým souvisí jejich počátek. Tento rozdíl se dá například vyložit na příkladu strachu a úzkosti, strach se vždy

¹⁴ tamtéž

¹⁵ PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 499.

¹⁶ NAKONEČNÝ. *Lidské emoce*, s. 135.

¹⁷ PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 499.

¹⁸ PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 499.

k něčemu vztahuje, jelikož se vždy bojíme něčeho konkrétního, ale úzkost je v drtivé většině případů bezpředmětná.¹⁹

3 Psychologie a fenomenologie

V úvodu do Nástinu teorie emocí Sartre zdůrazňuje signifikanci fenomenologického přístupu k emocím, který by měl doplňovat a v mnohém pokrýt nedostatky přístupu psychologického. Sartre také poukazuje na rozdíly mezi těmito dvěma disciplínami a vyzdvihuje fenomenologii nad psychologii, protože podle něj dokáže fenomenologie nabídnout nové poznatky ve zkoumání emocí, které psychologie doposud nedokázala odhalit světu.²⁰

Sartre se v tomto úvodu nejprve zabývá samostatně psychologií. Popisuje ji jako vědní obor, jenž zaujímá striktně pozitivní a empirický přístup. Tvrdí, že psychologové získávají své empirické zkušenosti potřebné k poznání díky přímé konfrontaci se subjekty.²¹ Psychologie má svůj základ vědění ve faktech, od kterých dál odvíjí své zkoumání. Fakta psychologů pocházejí z dvou druhů empirických zkušeností, kterými jsou časoprostorová zkušenost organizovaných těles a reflexivní zkušenost neboli intuitivní sebepoznání.²² Sartre zcela odlišuje psychologii od jiných humanitních věd, například antropologie se na rozdíl od psychologie snaží o ucelenou definici člověka jako bytosti se všemi náležitostmi, ale psychologie pojímá člověka širším způsobem, především hlavně člověka v různých situacích a nesnaží se tento pojem striktně vymežit, jelikož to není cílem psychologie.²³ Podle Sartra vnímají psychologové emoce, jako pouhé náhody a nepátrají po podstatě emocí ani nezkoumají podmínky, za jakých jsou emoce možné. Psychologové podle Jeana Paula Sartra ví, že emoce existují, a soudí tak podle empirické zkušenosti s jejich projevy. Na základě těchto zkušeností s emocemi psychologové vymezují a ohraničují emoční jevy.²⁴

¹⁹ NAKONEČNÝ. *Lidské emoce*, s. 136.

²⁰ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 1-14. V celé bakalářské práci budu využívat anglického překladu *Esquisse d'une théorie des émotions*, namísto českého překladu *Nástin teorie emocí*, jelikož jsem ho shledala na mnoha místech příhodnější, zejména kvůli klíčovým termínům, které byly voleny v souvislosti se Sartrovou hlavní tezí. Také se mi s ním lépe pracovalo, vzhledem ke zvolené sekundární literatuře, která je také ve většině případů psána v angličtině a tudíž používá stejné pojmy.

²¹ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 1.

²² SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 2.

²³ Tamtéž

²⁴ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 5.

V tomto textu Sartre poukazuje na nedostatky psychologie, které by měla vyplnit a napravit fenomenologie, která apeluje na zkoumání věcí a jevů samých o sobě, tedy snaží se dostat k podstatám těchto jevů. Fenomenologický přístup zastává stanovisko, že jen díky esencím věcí můžeme zkoumat fakta.²⁵ Fenomenologie apeluje na stanovení absolutní definice emocionální esence za pomoci pojmů, které ji pomohou určit. Pojem člověka se liší napříč psychologickým a fenomenologickým pojetím, člověk je podle psychologie pojmem empirickým na rozdíl od fenomenologie, která se snaží najít apriorní esenci, která dá základ pro empirická zobecnění.²⁶ „*Chceme-li založit psychologii, musíme jít za psychiku, za situaci člověka ve světě, dokonce až k samotnému zdroji člověka, světa a psychiky; k transcendentálnímu a konstitutivnímu vědomí, k němuž dospějeme 'fenomenologickou redukcí' neboli 'uvedením světa do závorek'*.“²⁷ Zde Sartre vysvětluje, že pokud chceme založit a praktikovat psychologii, měli bychom nejdříve zkoumat samotnou podstatu člověka, psychiky a světa, ve kterém se nachází, abychom mohli smysluplně zkoumat lidskou psychiku, tohoto můžeme docílit za pomoci takzvané fenomenologické redukce. Sartre v *Nástinu teorie emocí* cituje úryvek z díla *Bytí a čas* od filozofa Martina Heideggera který zde definuje fenomenologii a Sartre tímto úryvkem demonstruje důležitost fenomenologie pro zkoumání emocí a také odlišnost této vědy od psychologie. „*Fenomenologie je v každém případě studium jevů - nikoliv faktů. A fenoménem máme rozumět 'to, co se ohlašuje', to, co je skutečností právě zdání. A toto 'ohlašování sebe sama' není ohlašování něčeho jiného... Bytí jsoucího není věcí, 'za níž' je ještě něco jiného, co se 'ještě nejeví'*.“²⁸ Sartre tvrdí, že fenomenologie se v oblasti zkoumání emocí bude zabývat nejen tím, že emoce existují, jak se projevují a jak s nimi pracovat a zacházet, ale také na to, co jsou a co nám můžou o člověku a jeho vědomí prozradit.²⁹ Podle Jeana Paula Sartra je psychologie podřízena fenomenologii, protože hlavním tématem psychologie je člověk v situaci, ale fenomenologie objasňuje všechny pojmy spojené s tímto fenoménem, jako je například člověk, jeho bytí ve světě, svět samotný nebo daná situace.³⁰ Toto by mohlo být důvodem formulování fenomenologické

²⁵ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 7.

²⁶ tamtéž

²⁷ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 8. „If we want to found a psychology we must go beyond the psychic, beyond the situation of man in the world, even to the very source of man, of the world and of the psychic; to the transcendental and constitutive consciousness that we attain through a 'phenomenological reduction', or 'putting the world in brackets'.“

²⁸ HEIDEGGER, *Bytí a čas*, s. 35-36.

²⁹ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 10.

³⁰ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 12-13.

teorie emocí, která by rozšířila zorné pole psychologie a přidala by jí hodnotu eidetické vědy.

Fenomenologie je nutně spojena s lidskou afektivitou, jelikož skrze afektivitu vnímáme všechen okolní svět a ovlivňuje náš každodenní život a rozhodování. Proto je důležité zkoumat afektivitu, a to navíc v souvislosti s lidskou existencí, tedy fenomenologickým přístupem. Fenomenologie chápe emoce jako určující aspekt lidského života a uvažování.³¹

4 Zasažení Nástinu teorie emocí do kontextu Sartrova díla

Jean Paul Sartre napsal dílo *Nástin teorie emocí* v raném období své tvorby na počátku druhé světové války. Nástin teorie emocí je součástí série filozofických textů, které jsou zaměřené na problémy filozofie a psychologie. Tato série se skládá ze čtyř samostatných textů, *Transcendence ega* (1936), *Imaginace: psychologická kritika* (1936), *Imaginace* (1940) a samozřejmě *Nástin teorie emocí* (1938), které společně představují jakýsi předvoj a předstupeň pro Sartrovo stěžejní dílo *Bytí a nicota* (1943), kde představuje ucelené pojetí své existencialistické filozofie.³² *Nástin teorie emocí* se vyznačuje oproti ostatním studiím ze Sartrova raného období svou stručností a jasností formulace dané problematiky související se Sartrovo existenciální filozofií. V tomto díle Sartre představuje a formuluje svoji teorii jednoho, konkrétního psychického fenoménu, jímž jsou emoce, skrze které částečně představuje svou filozofii, avšak ucelenou teorii psychických jevů nalezneme právě v díle *Bytí a nicota*.³³

Jean Paul Sartre se při psaní *Nástinu teorie emocí* inspiroval německou filozofií, zejména pak fenomenologickým stanoviskem popsaným ve filozofickém díle Martina Heideggera *Bytí a čas* (1927) a pojetí transcendentální fenomenologie Edmunda Husserla. Sartre popisuje *Nástin pojetí emocí*, jakožto fenomenologické cvičení nebo jakýsi filozofický experiment, kde používá fenomenologické metody. Sartre v *Nástinu*

³¹ Primát frustrace 2 DOCITOVAT

³² SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. x.

³³ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. xi.

zaujímá hermeneutický přístup k emocím, který je podle něj signifikantní, jelikož jen tímto přístupem můžeme pochopit takto těžce uchopitelný fenomén.³⁴

5 Vymezení jednotlivých modelů emocí, dotčených Sartovou kritikou

5.1 Klasické teorie

5.1.1 Periferní teorie (James-Langeova teorie)

James-Langeova teorie nese svůj název, protože dva psychologové, dánský lékař Carl G. Lange a americký psycholog William James přišli přibližně ve stejnou dobu s fyziologickou teorií emocí se stejným stanoviskem, avšak nezávisle na sobě. Přibližně ve stejnou dobu. James-Langeova teorie pojímá fyziologické změny spojené s emocemi, jakožto jejich příčinu, nikoli důsledek, jak bylo dříve běžnou praxí. Podle Jamese jsou emoce definovány svými fyzickými projevy a neskrývá se za nimi nic jiného. Takto William James nahlíží na emoce ve své teorii, jež nese název Periferní teorie.³⁵ „Zdravý rozum říká, že když ztratíme štěstí, je nám to líto a pláčeme; když potkáme medvěda, lekne se a utečeme; když nás urazí soupeř, rozzlobíme se a udeříme. Hypotéza, kterou zde budeme hájit, říká, že toto pořadí je nesprávné(...).“³⁶

Podle Jamesovy Periferní teorie jsou emoce nekognitivním procesem, při kterém si uvědomujeme fyziologické změny našeho těla. William James nepojímá emoce jen jako povrchové a viditelné pohyby těla, například schoulení se pro vyjádření strachu. Do těchto projevů zahrnuje i viscerální změny³⁷, kterými jsou například tepová frekvence, pocení nebo svraštění žaludku. Nicméně přiznává, že do jisté míry jsou některé tyto projevy, a tudíž i emoce, regulovatelné naší vůlí. Emoce můžeme také předstírat mimikou jejich skutečných projevů, tedy provedením daného projevu, jenž se dle našich zkušeností pojí s jednotlivou emoci, kterou napodobujeme. Takto napodobené emoce jsou ale prosty viscerálních změn v našem těle a představují pouze daný pohyb. Takové emoční procesy jsou tedy bez obsahu, a tak dokážeme poznat, že se nejedná o pravý emoční prožitek.

³⁴ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. xv-xvi.

³⁵ NAKONEČNÝ. *Lidské emoce*, s. 199.

³⁶ JAMES, *What is an emotion?*, s. 190. „Common sense says, we lose our fortune, are sorry and weep; we meet a bear, are frightened and run; we are insulted by a rival, are angry and strike. The hypothesis here to be defended says that this order of sequence is incorrect(...).“

³⁷ Změny týkající se vnitřních orgánů, například stažený žaludek

Například když se hněváme, začneme křičet. Pokud je ale emoce předstíraná, bude postrádat veškeré vnitřní fyziologické změny, kterými u hněvu mohou být zrychlený tep a nadměrné pocení.³⁸

5.1.2 Disociativní Teorie Pierra Janeta

Pierre Janet stejně jako William James a Carl Lange velmi úzce spojuje emoce s jejich fyziologickými projevy, vnitřními i vnějšími, ale na rozdíl od James-Langeovy teorie považuje tělesné změny jen jako jeden z aspektů role emocí na naše vědomí. Podle Pierra Janeta³⁹ je přímá souvislost mezi emocí a událostí, která ji vyvolala. Pod tyto emoce nezahrnuje jen emoce v bezprostřední návaznosti na traumatickou situaci, ale také emoce, které jsou vyvolány pouhou vzpomínkou nebo představou daného okamžiku, jenž prvotní emoci vyvolal.⁴⁰ Další odlišností teorie Pierra Janeta od James-Langeovy teorie je posloupnost jevů spojených s emocemi. Podle Pierra Janeta fyziologické jevy reagují a navazují na emoce, ne naopak, jak je tomu u psychologů Williama Jamese a Carla Langa.⁴¹

Tato kapitola nese název „Disociativní teorie Pierra Janeta“, proto se v následujících řádcích zaměřím právě na aspekt disociace, podle Pierra Janeta. Samotný pojem disociace zavedl Janet ke konci 19. století pro mechanický proces vyhnutí se bolesti, která na subjekt působí z vnějšího podnětu. Disociace je pasivním procesem rozpolcení mysli kvůli slabosti já.⁴² Pierre Janet rozděluje disociaci na vertikální a horizontální. Vertikální disociace probíhá při změněném stavu vědomí, jako například při denním snění, stavu při usínání nebo somnambulismu⁴³ a dochází při ní k fragmentaci mysli subjektu. Jinak řečeno paralelně probíhá psychická aktivita ve dvou nebo více proudech vědomí. Naproti tomu v horizontální disociaci jde o obranné mechanismy psychiky, které mají za úkol neutralizovat problematické a negativní pocity, a chránit tak subjekt před vnějšími podněty, pudovými požadavky a svědomím.⁴⁴ Horizontální disociace bude klíčovým tématem Sartrovy kritiky.

³⁸ BAUGH. *Sartre and James on the Role of the Body in Emotion* s. 358.

³⁹ Pierre Marie Félix Janet byl francouzský psycholog a neurolog, jenž se zabýval zejména hysterií, traumatem, hypnózou a pamětí. Představil světu pojem podvědomí.

⁴⁰ BUHLER, GERHARD. *Mental Trauma and Emotions*, s. 81.

⁴¹ BUHLER, GERHARD. *Mental Trauma and Emotions*, s. 81.

⁴² STEINBERG, *Handbook for the assessment of dissociation: A clinical guide*, s.26-27.

⁴³ Odborný výraz pro náměsíčnost

⁴⁴ NERAD, NERADOVÁ, Příspěvek k diskusi o problematice disociativních stavů s přihlédnutím k dílu Pierra Janeta, s.100.

Janet popisuje emoce jako chování nepřizpůsobené dané vypjaté situaci, protože na tuto situaci nemá subjekt zvnitřněné vyšší vzorce chování, a tak se uchyluje k nižším, podřízeným, elementárním vzorcům chování, kterými jsou emotivní reakce. Emoce jsou nevhodný reakční vzorec na danou situaci, který spotřebovává mnohem větší množství energie než vyšší, nadřazené reakční vzorce, které jsou prosty emocí. Proto emoční reakce na vypjatou událost způsobí únavu, až vyčerpání subjektu. Takováto reakce subjektu na vypjatou situaci je považována za poražené chování a poruchu psychického stavu myslí.⁴⁵ „Bolest, tendence odtahovat se, strach, tendence utíkat, hněv, tendence útočit, tendence jíst, sexuální tendence mají samozřejmě silný náboj. Naopak racionální a morální tendence bohužel dostaly velmi malou dotaci.“⁴⁶ Na tomto úryvku z Janetova díla *La médecine psychologique* chci poukázat na aspekt Janetovy teorie, kde poukazuje na tendenci subjektu schylovat se k takzvaným nižším reakčním vzorcům, jež ponižují naše chování.

5.1.3 Teorie Gestalt psychologie

Gestaltismus neboli tvarová psychologie se vyznačuje holistickým pojetím psychických fenoménů. Nezkoumá tedy fenomény, jako výčet jejich jednotlivých částí ani jednotlivé části odděleně, namísto toho zkoumají gestaltističtí psychologové psychické fenomény jako celky, jež se vynořují z našeho duševního dění. K takovému zkoumání fenoménů jako celků používají metodu introspekce⁴⁷. Název Gestalt, v překladu tvar nebo útvar, je odvozen právě od celkového tvaru jistého fenoménu, jenž gestalt psychologové zkoumají.

48

Jean Paul Sartre se ve své kritice gestalt psychologie zaměřuje zejména na pojetí podle Paula Guillauma a Tamary Dembo společně s Kurtem Lewinem, kteří byli žáky jednoho z hlavních představitelů gestaltismu, Wolfganga Köhlera.⁴⁹ Proto se i v představení tohoto psychologického směru zaměřím právě na pojetí těchto psychologů.

Wolfgang Köhler je významný především pro své pokusy se šimpanzi na Tenerife, na nichž aplikoval teorii učení. Provedl pokus, při kterém položil banány na místo, kam

⁴⁵BUHLER, GERHARD. *Mental Trauma and Emotions*, s. 82.

⁴⁶JANET, *La médecine psychologique*, s. 116. „La douleur, tendance à l'écartement, la peur, tendance à la fuite, la colère, tendance à l'attaque, la tendance à l'alimentation, la tendance sexuelle ont évidemment une forte charge. Au contraire, les tendances rationnelles et morales ont reçu malheureusement une très petite dotation.“

⁴⁷ Jako první tuto metodu používá britský filozof John Locke

⁴⁸ PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 29.

⁴⁹ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 22.

šimpanz nedosáhl, a to dokonce ani za pomoci tyče. Tyče byly šimpanzovi ale k dispozici dvě, které do sebe zapadaly a dala se z nich vytvořit jedna dlouhá tyč. Šimpanze tato možnost napadla, a mohl se tak dostat k vytouženým banánům. Na tomto příkladu Köhler demonstroval takzvaný aha moment, kdy se subjekt, aby vyřešil problém, musí soustředit na celkový vzhled do problematické situace.⁵⁰ Na následujícím úryvku z knihy Wolfganga Köhlera *Gestalt Psychology, An Introduction to New Concepts in Modern Psychology*, bych chtěla ukázat další příklad pojetí Gestalt psychologie. „Na tomto místě je třeba zdůraznit rozdíl mezi Gestalt psychologii a asociacionismem. At' si někdo několikrát přečte následující dvojice podstatných jmen: jezero - cukr, bota - talíř, dívka - klokan, tužka - benzín, palác - kolo, železnice - slon, kniha - zubní pasta.“⁵¹ Köhler uvádí tyto příklady logicky nesouvisajících pojmů, které by si subjekt měl zapamatovat, což se zprvu zdá obtížné, ale pokud subjekt použije svou představivost, může každou z dvojic spojit. Například představa oslazeného jezera nebo děvčete, které krmí klokana, se pamatuje mnohem snáze než pouhé pojmy bez souvislosti.⁵² Tento celkový obraz, neboli útvar, jenž napomohl k snazšímu zapamatování, je důležitým aspektem Gestalt psychologie.

Sartre uvádí jako příklad gestaltistické teorie úryvek z *Psychologie de la Forme* od Paula Guillauma, který zde zmiňuji proto, že Jean Paul Sartre svou kritiku zaměřuje právě k tomuto textu. Jedná se o pokus s člověkem v kruhu, jemuž je zadán úkol, aby dosáhl na předmět nacházející se na židli mimo kruh, ve vzdálenosti větší, než je možné dosáhnout z pozice kruhu.⁵³ Tento kruh reprezentuje překážku, která stojí mezi subjektem a dosažením kýženého cíle. Umístění a vytvoření této překážky způsobuje u subjektu napětí, které může být odstraněno jedině překonáním nebo odstraněním bariéry a splněním daného úkolu. Psycholog Kurt Lewin představuje substituci neboli nahrazení jako možné řešení problému. Například tím, že si subjekt upraví zadání úkolu ve svůj

⁵⁰*Psychology in the mind* [online]. Dostupné z <[http://psychology.inthemind.eu/index.php?title=Lipsk%C3%A1_a_berl%C3%ADnsk%C3%A1_%C5%A1kola_\(Wertheimer,_Koffka,_K%C3%B6hler\)](http://psychology.inthemind.eu/index.php?title=Lipsk%C3%A1_a_berl%C3%ADnsk%C3%A1_%C5%A1kola_(Wertheimer,_Koffka,_K%C3%B6hler))> [cit. 13. 8. 2023.]

⁵¹ KÖHLER, *Gestalt Psychology, An Introduction to New Concepts in Modern Psychology*, s. 265. „At this point a difference between Gestalt Psychology and Associationism must be emphasized. Let somebody read a few times the following pairs of nouns: lake – sugar, boot – plate, girl – kangaroo, pencil – gasoline, palace – bicycle, railroad – elephant, book – toothpaste.“

⁵² KÖHLER, *Gestalt Psychology, An Introduction to New Concepts in Modern Psychology*, s. 265-266.

⁵³ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 23.

prospěch, a dopomůže si tak k jeho splnění nebo se snaží úkol vykonat symbolicky.⁵⁴ Jako další způsob řešení tohoto svazujícího úkolu představuje Tamara Dembo útěk před problémem a jeho různé modifikace, jako například prudký záchvat vzteku, který je poněkud primitivním a nízkým řešením. Vztek se může stát řešením, například když subjekt roztrhá papír, na kterém je daný úkol napsán, a tím se zbaví tíživého pocitu nemožnosti vykonání úlohy.⁵⁵ „V hněvu, a nepochybně ve všech emocích, dochází k oslabení bariér, které oddělují hlubší a povrchnější úrovně jáství, jež obvykle zajišťují regulaci jednání hlubokou osobností a udržují sebekontrolu: oslabení bariér mezi skutečným a neskutečným. Na druhé straně, protože cesta k jednání je zablokována, napětí mezi vnějším a vnitřním se stále zvětšuje: negativní charakter se rozšiřuje jednotně na všechny předměty v poli, ztrácejí svou náležitou hodnotu.“⁵⁶

5.2 Psychoanalytická teorie afektu

Hlavním představitelem psychoanalytické teorie afektu je Sigmund Freud, který představil světu celý koncept samotné psychoanalýzy. V následujících řádcích se pokusím stručně představit tuto teorii emocí, na kterou následně reaguje Jean Paul Sartre.

Psychoanalytická teorie je jednou z teorií emocí, které považují afekt za základní jednotku lidského prožívání.⁵⁷ Freud používá ve své teorii pojmy afekt i emoce synonymně, ale více využívá pojmu afekt, který je pro tuto teorii vhodnější, jelikož se zaměřuje právě na afektivní složku emocí.⁵⁸ Sigmund Freud se při svém výzkumu afektů zaměřil zejména na afekt úzkosti. Na výzkumu tohoto konkrétního typu afektu spolupracoval Freud s vídeňským lékařem Josefem Breuerem. Podle teorie Sigmunda Freuda ve spolupráci s Josefem Breuerem je příčinou úzkosti nevybité libido. Jako příklad je uvedena dlouhodobá sexuální abstinence, při které se pudová přání vytěsňují do nevědomí, ale přebytečná energie zapříčiněná sexuální deprivací se hromadí v psychice a jejím výsledkem je vznik úzkostných stavů. Z tohoto příkladu vyplývá, že subjekt

⁵⁴ tamtéž

⁵⁵ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 24.

⁵⁶ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 25. „In anger, and doubtless in all the emotions, there is a weakening of the barriers that separate the deeper from the more superficial levels of the self which normally ensure the regulation of action by the deep personality and maintain the self-control: a weakening of the barriers between the real and the unreal. On the other hand, because the path to action is blocked, tensions between the external and the internal continue to augment: a negative character extends uniformly to all the objects in the field, they lose their proper value.“

⁵⁷ PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 522.

⁵⁸ STUHLÍKOVÁ, *Základy psychologie emocí*, s. 29.

odsune do nevědomí imaginativní nebo kognitivní složku pudového přání, avšak část této pudové energie stále zůstává ve vědomí a projevuje se jako takzvaná volná úzkost.⁵⁹

Důležitým aspektem Freudovy teorie afektu je kladený důraz na vědomé a nevědomé myšlenky, které dávají přidanou hodnotu našemu emocionálnímu životu. Podle Sigmunda Freuda jsou emoce těsně propojeny s fenoménem motivace. Motivace společně s emocemi takto aktivují například naše základní pudy, tedy naplňování základních potřeb jako je hlad nebo potřeba rozmnožení, ale také mají vliv i na nutnost naplňování vyšších potřeb, jakými jsou například potřeba výkonu, potřeba pochopení nebo lásky.⁶⁰

Sigmund Freud tvrdí, že emoce se ne vždy pohybují ve sféře našeho vědomí, ale reflektují na povrchu naše nevědomé pohnutky a motivace skrze symbolický jazyk našeho temného já, které je nevědomým id, jež obsahuje naše pudy a instinkty. Podle Freuda jsou naše emoce v současné době pouze chabou imitací, co se intenzity týče emocí, jimiž disponovali naši předci před počátky civilizace. Na druhou stranu v dnešní době se nám více vyvinul mechanismus, který potlačuje naše primitivní pudy právě skrze vědomé emoce, takže prožíváme širší škálu těchto fenoménů. Takové potlačení pudů a instinktů Freud nazývá represe, která ovšem někdy může selhat, a jedinec je tak potom vystaven nefiltrované verzi sebe sama ve své nepotlačené podobě, což může být důvodem propuknutí úzkosti u jedince.⁶¹

„Skvělým případem takové abulie je anorexie naší nemocné. Jí jen tak málo, protože jí to nechutná, a nemůže jídlu přijít na chuť, protože jídlo je u ní – odedávna spojeno se vzpomínkami na hnus, a množství afektu, s nimi spojeného, se dosud nezmenšilo. Je však nemožné jísti současně s chutí i odporem. K zmenšení hnusu, s jídlem od dřívějšího spojeného, nedošlo proto, že musila pokaždé hnus potlačit namísto, aby se ho zbavila reakcí; (...)“⁶² Tímto úryvkem z Freudovy knihy *Studie o hysterii* jsem chtěla naznačit Freudovo pojetí afektů, tedy že afekt je vědomým projevem nevědomého fenoménu. V tomto případě se u pacientky projeví pocit hnusu, když má pozřít jídlo, což značí vzpomínky v nevědomí z dřívější doby, když ji do jídla někdo nutil. Pacientka potlačí svou nepříjemnou vzpomínku skrze afekt a jeho fyziologický projev.

⁵⁹ PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 523.

⁶⁰ STUHLÍKOVÁ, *Základy psychologie emocí*, s. 27-28.

⁶¹ STUHLÍKOVÁ, *Základy psychologie emocí*, s. 28-29.

⁶² FREUD, *Studie o hysterii*, s. 61.

6 Kritika jednotlivých modelů

6.1 Kritika klasických teorií

6.1.1 Kritika periferní teorie

Sartre se ve své kritice věnuje Jamesově i Langeovu pojetí, ale spíše se ve své práci *Nástin pojetí emocí* zaměřuje na Periferní teorii Williama Jamese. Možným důvodem upřednostnění periferní teorie pro kritiku, může být skutečnost, že William James se věnoval filozofii i psychologii, což bylo Sartrovi bližší než pouze medicínsky a psychologicky zaměřené dílo dánského lékaře Carla Langa.

Hlavním nedostatkem periferní teorie je, že nedokáže vysvětlit, a hlavně odlišit od sebe jednotlivé emoce, které mají mezi sebou jemnější rozdíly. „Například fyziologické změny, které odpovídají hněvu, se od těch, které doprovázejí radost, liší pouze svou intenzitou (poněkud rychlejší dechový rytmus, mírné zvýšení svalového tonu, zvýšení biochemické výměny, arteriálního napětí atd.). Při tom všem není hněv větší intenzitou radosti; je to něco jiného, alespoň tak, jak se to prezentuje vědomí.“⁶³ Podle Sartra k tomuto rozlišení mezi emocemi nestačí jen pouhé organické reakce. Protože některé rozdílné emoce se mohou vyznačovat stejnými fyziologickými projevy, ale lišit se budou v intenzitě, což je mnohdy problematické určit. Například radost a hněv se vyznačují některými stejnými tělesnými projevy, jako například zvýšená tepová frekvence, zrudnutí v obličejí a orosení se, ale hněv má větší intenzitu těchto projevů než radost. Nemůžeme ale říci, že když zmírníme intenzitu fyziologických projevů hněvu, změní se tento pocit na radost.⁶⁴ Jako příklad Sartre uvádí blázna, který může náhle ze stavu radosti přejít do stavu hněvu. O tomto bláznovi ale nemůžeme tvrdit, že je „ultraradostný“, což by vyplývalo z Jamesovy teorie, která od sebe odlišuje jednotlivé emoce podle konkrétních fyziologických projevů a jejich intenzity. Mezitím, než se stav subjektu změnil z radostného na hněv, došlo k mnoha jiným psychickým procesům, proto

⁶³ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 15. „For example, the physiological modifications which correspond to anger differ only by their intensity from those that accompany joy (somewhat quicker respiratory rhythm, slight augmentation of muscular tone, increase of biochemical exchanges, of arterial tension, etc.). For all that, anger is not a greater intensity of joy; it is something else, at least as it presents itself to consciousness.“

⁶⁴ SARTRE. *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 15.

nemůžeme hněv redukovat na radost na základě podobnosti jejich fyziologických projevů.⁶⁵

Jádro Jamesovy teorie podle Sartra spočívá v rozdílu mezi dvěma jevy emocionálních prožitků. Prvním jevem je fyziologická složka emocí, tedy projevy emocí na našem těle, například zpocené dlaně, zrychlený tep srdce, třes dlaní nebo svalová tenze, tedy projevy, které prožíváme například při strachu nebo vzrušení, zrychlený srdeční tep a lehké začervenání v obličeji, jež pocítujeme při radosti. Druhým jevem je psychologická složka emocí, kterou Sartre nazývá stav vědomí. Podle Sartra Jamesova teorie tvrdí, že tato složka zahrnuje pouze vědomé uvědomění fyziologických změn na našem těle v důsledku projevené emoce.⁶⁶ Takovéto uvědomění si fyziologické změny, například nadměrné pocení, zrychlený tep srdce a zarudnutí v obličeji, může nastat také po namáhavém cvičení, aniž by šlo o uvědomění si emočního stavu. V tomto případě Jamesova teorie opět selhává, protože nedokáže s jistotou rozlišit emoční prožitek od čistě fyziologického prožitku, tedy například nedokáže odlišit strach od pocitu po cvičení, i když po cvičení ve většině případů nepocítujeme strach, nýbrž uvolnění.⁶⁷

Sartre také hlavně odmítá pojetí emocí, jakožto pouhý mechanismus fyziologické reakce na určitou situaci, jež emoci vyvolala. Tomuto náhledu na problematiku emocí se také říká hydraulický přístup, který se vyznačuje tím, že vidí v emocích poloautomatický mechanismus, který má funkci adapce subjektu na vnější vlivy. James viděl tyto projevy, jako něco ponižujícího až trapného, co nám přitěžuje a není pod naší kontrolou. Za své emoce, podle Jamese, neneseme odpovědnost, proto je považuje za jisté poruchy a defekty fyziologické složky. Podle Sartra jsou emoce vědomým fenoménem, za které neseme plnou odpovědnost.⁶⁸

6.1.2 Kritika Disociativní teorie Pierra Janeta

Další teorií, kterou Sartre kritizuje je teorie Pierra Janeta. Podle Sartra Janet vylepšuje Jamesovu teorii tím, že nepokládá emoce pouze za fyziologický rušivý element, ale tvrdí, že mají organizovanou strukturu. Janet tvrdí, že emoce disponují specifickou funkcí adaptace subjektu na složitou či nepříjemnou situaci. Tato funkce spočívá v tom, že emoce umožní subjektu uvolnit nashromážděnou psychickou energii, která se nastřádala

⁶⁵ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 16.

⁶⁶ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 4.

⁶⁷ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 4-5.

⁶⁸ SOLOMON, *Dark Feelings, Grim Thoughts*, s. 93-94.

při čelení dané nepříjemné situaci. Jedná se o psychickou úlevu při přivlastnění vzorců chování, které vyžadují výdej méně psychické energie a poskytují subjektu úlevu od prožívané strasti. Takže podle Janeta jsou emoce mechanismem osvojení vzorců chování, které vedou k úlevě od stresu.⁶⁹

Pierre Janet zakomponoval do své teorie emocí také roli psychiky, která u Williama Jamese zcela chybí, ale samozřejmě také zahrnuje a zohledňuje zejména fyziologické projevy spojené s emocemi podobně, jak je tomu u periferní teorie Williama Jamese.⁷⁰

Sartre nám představuje Janetovu teorii na příkladu s dívkou, která se dozvídá, že její otec nejspíše trpí paralýzou. Tato dívka propadne zoufalství ze strachu, že by se měla o svého otce starat. Potom, co její otec vyhledá léčbu u lékaře, dívka přizná, že strach z péče o otce pro ni byl nepřekonatelný. Podle Janeta je dívčino propuknutí zoufalství způsob, jak se vyrovnat s nepříjemnou situací, tedy nutností starat se o svého otce.⁷¹

Sartre namítá, že pokud bude chápat emoce, jakožto poloautomatický systém, který jednoduše vymění jeden vzorec za jiný, který má funkci zbavit nás tlaku nebudeme schopni odlišit jednotlivé emoce. Pokud budeme nahlížet na dívčin výbuch, jen jako na hydraulický (rozumějme tělesný) systém s účelem zbavit se tlaku, nemůžeme dostatečně přesně určit, které emoce se skrývají v jejím zoufalství. Nemůžeme přesně určit, jestli se jedná o smutek, vztek nebo jen zoufalství. I přesto že Janetova teorie je komplexnější a v některých ohledech propracovanější než teorie Jamesova, sdílí obě teorie stejný problém, a to že nedokáží rozlišit význam jednotlivých emocí.⁷²

Janet oproti Jamesovi zakomponoval do své teorie i roli psychiky, ale stejně jako James se zaměřuje pouze na vnější projevy emocí. Oba psychologové považují emoce za defektní a nepřizpůsobené chování neboli porážku subjektu.⁷³ Podle Sartra Janet neuspěl ve své snaze zakomponovat psychiku do fenoménu emoce, protože neobjasnil existenci různých reakcí na porážku.⁷⁴

⁶⁹ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 5.

⁷⁰ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 17.

⁷¹ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 5.

⁷² VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 6.

⁷³ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 18.

⁷⁴ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 21.

Jako další aspekt Janetovy teorie vypichuje Sartre příklad s Janetovou pacientkou: Pokaždé, kdy tato pacientka měla promluvit k psychologovi o svém problému, propukla v pláč a nedokázala sdělit své strasti. Toto chování je podle Janeta snahou o adaptaci na nepříjemnou situaci a uvolnění pocíťovaného tlaku, tedy jde o neutralizační mechanismus. Sartre se soustředí spíše na orientaci na cíl dané pacientky. Podle Sartra pacientka pláče s intencí toho, aby se nemusela přiznat psychologovi ke společensky nepřijatelnému chování, které souvisí s jejím problémem. Jean Paul Sartre tedy odmítá, že by pacientky reakce byla nevědomá a bez jistého záměru, ale tvrdí, že si pacientka uvědomuje výhody svého počínání, tedy že oddálí svůj stud. Toto tvrzení zahrnuje do emočního procesu také spontaneitu.⁷⁵ Sartre zastává názor, že bez zapojení spontaneity nemůžeme dosáhnout správné koncepce konečnosti emocí. Protože orientaci na cíl bychom neměli brát jako pouhý mechanismus, který hýbe se subjektem, ale spíše jako aktivitu subjektu za účelem vyhnout se čelení nepříjemnému problému.⁷⁶

6.1.3 Kritika Gestaltistické teorie emocí

Sartre ve své kritice navazuje na citovaný úryvek z knihy *Psychologie de la Forme* od Paula Guillama (viz kapitola *Teorie Gestalt psychologie*). Zmiňuje zejména teorii výbuchu vzteku Tamary Dembo, kdy subjekt roztrhal kus papíru, na kterém byl napsán kýžený úkol. Hněv je v tomto případě nejrychlejším a nejjednodušším řešením konfliktu a je jistou formou úniku před problémem.⁷⁷ Tento způsob reakce na problém je sice nízkého a primitivního rázu, ale i přes to je vysoce funkční, když se jedná o přetržení napětí subjektu, kvůli nepřekonatelné překážce. Sartre v této části, kde se věnuje Gestalt psychologii, navazuje zpětně na příklad Janetovy pacientky, která se snaží vyhnout ponížení při zpovědi psychologovi, a tak propuká v pláč, což je další výrazná emoce, a i v tomto případě se jedná o emoci, jakožto formu funkčního úniku před problémem.⁷⁸ Jako další příklad Sartre uvádí špičkování s kamarádem, kdy přestávám být dostatečně vtípným, a tak ho raději zastraším a vyměním tím jeden vzorec chování za druhý.⁷⁹

Sartre oceňuje Gestalt psychology Paula Guillama a Tamaru Dembo za zohlednění konečnosti emocí, protože zaujímá opravdu signifikantní roli v teorii emocí, ale naneštěstí toto začlenění konečnosti emocí nebylo úspěšné. Představitelům Gestalt

⁷⁵ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 6.

⁷⁶ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 7.

⁷⁷ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 25.

⁷⁸ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 26.

⁷⁹ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 27.

psychologie při zachycení konečnosti emocí totiž chybí jeden velmi důležitý aspekt, kterým je vědomí. Sartre pojímá Gestalt teorii emocí tak, že skrze emoce se rekonstruuje a reinterpretuje náročnou situaci, jak je tomu například u Janetovy pacientky, která rekonstruovala obtížnou situaci, kdy se měla svěřit psychologovi s nepříjemností, což pro ni bylo až příliš náročné, a tak substituovala obtížný vzorec chování za způsob reakce, který jí ulehčil tuto tíživou situaci.⁸⁰ Sartre kritizuje Gestalt teorii emocí také za to, že nedokáže určit proč subjekt preferuje rekonstrukci situace nad původním nepříjemným vzorcem, tedy na příkladu Janetovy pacientky, proč žena preferuje propuknutí v pláč před svěřením se psychologovi. Odpověď na tuto otázku získáme podle Sartra jedině připojením role vědomí k teorii emocí.⁸¹

6.2 Kritika psychoanalytické teorie emocí

Sartre kritizuje psychoanalytiku za přiřazení příliš velkého významu nevědomí, které má podle psychoanalytické teorie hlavní podíl na výsledném chování subjektu a vědomí si pouze uvědomuje a projevuje nevědomé pohnutky.⁸² Jako příklad k tomuto fenoménu Sartre uvádí psychoanalytický příklad s ženou, která má fobii z vavříků. „*Je tu ta žena, která má fobii z vavříků. Když vidí trs vavříků, omdlí. Psychoanalytik zjistí, že v jejím dětství došlo k bolestivé sexuální příhodě spojené s vavříkovými keři. Jaká bude odpovídající emoce? Fenomén odmítání a cenzury. Ne odmítnutí samotného vavříku, ale odmítnutí prožít vzpomínku spojenou s vavříky.*“⁸³ Psychoanalýza vysvětluje omdlení ženy jako potlačenou touhu neprožít znovu bolestivou a traumatickou vzpomínku z minulosti, kterou má spojenou právě s vavříkovými keři. Podle Sartre psychoanalýza nepřikládá téměř žádný význam vědomému prožitku strachu ženy s fobií z vavříků a veškerý důraz kladou na nevědomý prožitek touhy po represí nepříjemné až nesnesitelné vzpomínky.⁸⁴ Tedy, že veškerý význam této události můžeme vysvětlit pouze skrze nevědomý prožitek a psychoanalytici nepřikládají žádnou vysvětlující roli vědomí a vědomým prožitkům subjektu. Tento aspekt je hlavním terčem Sartrovi kritiky. Tvrdí, že aby došlo k takzvanému imanentnímu poutu porozumění, musí být přímý vztah mezi

⁸⁰ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 7.

⁸¹ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 8.

⁸² VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 8.

⁸³ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 29-30. „There is that woman with a phobia for laurel. If she sees a clump of laurels, she faints. The psychoanalyst discovers that in her childhood there was a painful sexual incident associated with laurel bushes. What will be the corresponding emotion? A phenomenon of refusal, and of censorship. Not refusal of the laurel itself, but a refusal to relive the memory connected with laurels.“

⁸⁴ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 9.

vědomým emočním prožitkem a finalitou emocí. Sartre klade oproti psychoanalytikům stěžejní důraz na vědomé prožitky, které nabývají svůj smysl právě ve vědomí jedince.⁸⁵ „*A navíc tvrdíme, že pokud psychoanalytik využívá porozumění k výkladu vědomí, bylo by lepší upřímně uznat, že cokoli se děje ve vědomí, nemůže být vysvětleno nikde jinde než ve vědomí samotném.*“⁸⁶

Sartre klade velký důraz na kauzální vztah konečnosti emocí a vědomí, což odporuje psychoanalytickému pojetí emocí. Chtěla bych ale ještě nastínit samotný pojem konečnosti neboli finality emocí. „*Smysl emočního chování vyplývá z jeho konečnosti, tj. z cíle reinterpretovat situaci, kterou člověk prožívá jako nepřekonatelnou obtíž, na ‚cestu‘, která mu umožňuje jednat.*“⁸⁷ Konečnost emočního jednání je tedy intencí vědomě transformovat náročnou situaci, jež právě čelíme, na šanci a cestu kterou můžeme tuto překážku překonat nebo neutralizovat. Velmi důležité je, aby tato transformace byla vědomá a aby subjekt pouze neodtrpěl tuto změnu nevědomě a bez svého přičinění, musí mít tedy vlastní záměr tuto proměnu vykonat.⁸⁸ Jako příklady takové konečnosti emočního jednání Sartre uvádí například situaci, kdy se snažíme ovládnout svůj strach, zadržet svůj pláč nebo zmírnit svůj hněv, tedy situace, kdy nás ovládá fenomén emocí, ale my si uvědomíme jejich konečnost a snažíme se je překonat a neutralizovat překážku, která před námi stojí a dost možná zapříčinila i vznik samotné emoce.⁸⁹

Dalším problémem psychoanalytické teorie emocí je podle Sartra oddělení vědomí od vědomí samotného tím, že vysvětlení jeho symboličnosti hledají mimo něj, tedy v nevědomí. Tímto aspektem teorie ale porušují princip cogito, jenž je podmíněn vědomým uvědoměním si vědomí samotného. Sartre považuje kvůli tomuto aspektu psychoanalytické model za mechanistický, který se soustředí na pouhé příčiny.⁹⁰

Sartre ovšem vidí na této teorii i pozitiva, například že psychoanalytická teorie afektů jako první klade důraz na psychickou složku emocí a staví ji před tu fyziologickou.

⁸⁵ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 10.

⁸⁶ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 33. „And moreover we affirm that, in so far as the psychoanalyst is making use of understanding to interpret consciousness, it would be better to recognize frankly that whatever is going on in consciousness can receive its explanation nowhere but from consciousness itself.“

⁸⁷ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 10. „The meaning of emotional behaviour derives from its finality, i.e., the goal of re-interpreting a situation experienced as an insurmountable difficulty into a “path” that allows one to act.“

⁸⁸ tamtéž

⁸⁹ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 11.

⁹⁰ SOLOMON, *Dark Feelings, Grim Thoughts*, s. 99.

A také oceňuje to, že psychoanalytici označují veškeré stavy vědomí za něco jiného, než jsou oni sami.⁹¹ Jean Paul Sartre také chválí za správný postup při chápání emocí, jakožto fenoménu, tedy že se dají uchopit skrze jejich konečnost. „*Nemůžeme pochopit emoci, pokud nehledáme její význam. A ten je ze své podstaty funkčního řádu.*“⁹² Jsme proto vedeni k tomu, abychom hovořili o konečnosti emoce. Tuto konečnost můžeme velmi konkrétně uchopit objektivním zkoumáním emočního chování.“⁹³

7 Pojetí emocí podle Jeana Paula Sartra (fenomenologické pojetí)

7.1 Klíčová role vědomí ve fenomenologickém pojetí emocí

Sartre považuje vědomí za klíčový aspekt ve vytváření teorie emocí, jak už předjímá ve své kritice psychoanalytické teorie afektů a gestaltistického pojetí emocí, kde podobně u obou teorií chválí to, že obě teorie začlenily do svého popisu emocí jejich konečnost, ale vyčítá jim, že ke konečnosti nepřipojili klíčový aspekt vědomí. Sartre pro ukázkou opět uvádí příklad se ženou, která trpí fobií z vavřínů, jak tomu bylo už u kritiky psychoanalytického pojetí emocí.⁹⁴ Kritizuje zejména fakt, že psychoanalytici vidí příčinnou souvislost mezi emoční epizodou a nevědomím. Podle Sartra by v tomto případě neměla vědomá emoční epizoda, žádný význam a jediné, co by znamenala, by byla potlačena touha ženy znovu neprožít traumatický zážitek z minulosti. Jean Paul Sartre tvrdí, že k zachycení významu této emoční epizody je klíčové, aby si pacientka byla zcela vědoma konečnosti emocí, a nestačí tedy hledat význam jen v nevědomí subjektu.⁹⁵ „*A není nutné, aby se subjekt mezi svým neúspěchem v jednání a hněvem obrátil zpět k sobě a vložil do toho reflexivní vědomí. Může existovat kontinuální přechod*

⁹¹ tamtéž

⁹² Funkční řád významu emocí – myšleno význam emocí spočívá právě ve funkci tohoto fenoménu pro subjekt

⁹³ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 28. „We cannot understand an emotion unless we look for its signification. And this, by its nature, is of a functional order. We are therefore led to speak of a finality of emotion. This finality we can grasp very concretely by the objective examination of emotional behaviour.“

⁹⁴ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 8.

⁹⁵ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 9.

od nereflektujícího vědomí 'instrumentálního světa' (jednání) k nereflektujícímu vědomí 'nenávistného světa' (hněvu).“⁹⁶

Sartre sice pojímá emoce jakožto akt vědomí, který má svoji signifikanci a finalitu, ale zároveň tvrdí, že emoce nejsou jen tím, ale také jsou hlavně záměrným aktem samotného subjektu, tedy že subjekt jedná vědomě s konkrétně vytyčeným cílem, který mu jeho vlastní emoce pomohou naplnit. Akt emocí je neoddělitelné spojení subjektu, jenž emoci prožívá, a objektu, který emoci vyvolal.⁹⁷ „(...) *Popisují například útěk ve strachu, jako by tento útěk nebyl především útekem před určitým objektem, jako by tento objekt nezůstával neustále v aktu útěku jako jeho téma, důvod, jako to, před čím se utíká.*“⁹⁸

7.2 Role magie, emoce jakožto magické transformace světa

„Nyní si můžeme představit, co je to emoce. Je to transformace vnějšího světa. Když se cesty před námi stanou příliš obtížnými nebo když nevidíme svou cestu, nemůžeme se už s tak náročným a obtížným světem smířit. Všechny cesty jsou zataraseny, a přesto musíme jednat. Pak se tedy snažíme změnit svět, jako by vztahy mezi věcmi a jejich možnostmi nebyly řízeny deterministickými procesy, ale magií.“⁹⁹ Jako uvedení do této podkapitoly jsem zvolila tento úryvek z Nástinu teorie emocí, jelikož dle mého názoru nejpřesněji vystihuje Sartovu tezi, že emoce jsou magickými transformacemi světa, které nám skrze naše vědomí pomáhají překonávat náročné životní situace.

Sartre uvádí existenci dvou rozdílných světů: světa deterministického neboli reálného světa a světa magického tedy světa, jak ho vnímáme skrze naše vědomí, které ho magicky upravuje podle našich potřeb. Deterministický svět je určován a řízen pravidly a zákony, které nelze jednoduše změnit či porušit, ale právě díky magické moci

⁹⁶ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 35. „And it is not necessary that the subject, between his failure in action and his anger, should turn back upon himself and interpose a reflective consciousness. There may be continuous passage from the nonreflective consciousness ‘instrumental world’ (action) to the non-reflective consciousness ‘hateful world’ (anger).“

⁹⁷ SOLOMON, *Dark Feelings, Grim Thoughts*, s. 100.

⁹⁸ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 35. „They describe flight in fear, for instance, as though the flight were not first and foremost a flight from a certain object, as though that object did not remain constantly in the act of flight as its theme, the reason for it, as what one is fleeing from.“

⁹⁹ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 39. „We can now conceive what an emotion is. It is a transformation of the world. When the paths before us become too difficult, or when we cannot see our way, we can no longer put up with such an exacting and difficult world. All ways are barred and nevertheless we must act. So then we try to change the world; that is, to live it as though the relations between things and their potentialities were not governed by deterministic processes but by magic.“

emocí jsme schopni tato pravidla a zákony modifikovat tak, aby pro nás bylo čelení reálnému světu snesitelnější.¹⁰⁰ Sartre tvrdí, že reálný svět ani konkrétní objekty se nám nikdy nemohou jevit jakožto obecné, protože veškeré vjemy a dojmy, které máme z reálného světa a jeho konkrétních objektů prochází naším vědomím, které přemění každý objekt reálného světa z objektivního na relativní. Vnímáme objekty skrze naše vztahy s nimi, například hory vnímáme podle našeho vztahu k nim, tedy pokud je chci ztvárnit umělecky, pravděpodobně vnímám hlavně jejich estetickou krásu, ale pokud jsem se ztratila ve vánici v těchto horách, pomínám zcela jejich estetické vlastnosti a soustředím se spíše na jejich nebezpečný charakter. Takzvané magické vědomí má tu funkci, že v závislosti na situaci dokáže vlastnosti daného objektu měnit.¹⁰¹ Sartre používá jako příklad této magické proměny ve vědomí „příliš zelené hrozny“. *„Zvedám ruku, abych utrhl hrozen. Nemohu to udělat, jelikož jsou mimo můj dosah, a tak pokrčím rameny a zamumlám: „jsou příliš zelené“ a jdu dál.“*¹⁰² Tento příklad nám ukazuje, jak jednoduché je ve svůj prospěch nebo ve svou libost změnit vlastnosti a kvality objektu reálného světa. Hrozny jsou objektivně zralé a sladké a subjekt si je těchto kvalit, jež náleží hroznům, velmi dobře vědom, proto si je chtěl utrhnout z vinné révy, ale kvůli tomu že je subjekt nemohl dostat, magicky transformoval jejich kvality, aby nebyl zklamán, že nemůže hrozny ochutnat. Tímto záměrným aktem magické transformace vědomí se subjekt zbavil napětí a ukončil tím svůj vnitřní konflikt, ale samozřejmě kvalitu hroznů objektivně nezměnil, hrozny jsou stále sladké a zralé.¹⁰³

7.3 Dva typy emocí podle J. P. Sartra (hrůza a strach)

Jak už jsem zmiňovala v předchozí kapitole, která pojednávala o roli magie ve fenomenologickém pojetí emocí, jsou emoce podle Jeana Paula Sartra magickými proměnami okolního světa skrze naše vědomí, tedy skrze naše uvědomělé vědomí existujeme v deterministickém světě a vnímáme ho ve vztahu k nám. Například když se nudíme, není svět objektivně nudný, ale my jako subjekt jsme nenašli momentálně nic,

¹⁰⁰ VANELLO, *Sartre on the emotions*, s. 19.

¹⁰¹ Odpověď kritikům červená 76.

¹⁰² SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 41. „I lift my hand to pluck a bunch of grapes. I cannot do so; they are beyond my reach; so I shrug my shoulders, muttering: ‘they are too green’, and go on my way.“

¹⁰³ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 41.

co bychom shledali zajímavým, což ale reálný deterministický svět nijak neovlivňuje, jediné co se změnilo je naše vnímání tohoto světa.¹⁰⁴

„Existují tedy dvě podoby emocí podle toho, jestli jsme to my, kdo vytváří magii světa, aby nahradila determinující činnost, kterou nelze realizovat, nebo zda je svět sám nerealizovatelný a zjevuje se náhle jako magické prostředí.“¹⁰⁵ Z tohoto úryvku z *Nástinu teorie emocí* je zřejmé, že Sartre rozděluje emoce na dva typy, tedy emoce, které magicky transformují deterministický svět a emoce při kterých se nám svět už jeví magický a ony jsou reakcí na tuto náhlou změnu.¹⁰⁶ Sartre k závěru *Nástinu teorie emocí* upozorňuje na dvojí roli magie v souvislosti s chápáním emocí a jejich vlivu na naše vnímání světa. Příklad prvního typu vlivu magie jsme si již uvedli, ale Sartre v tomto případě dvojitého vlivu magie uvádí moto, na kterém chce ilustrovat tento dualismus. V případě prvního již zmiňovaného typu, kdy magie není vlastností reálného světa, ale mění pouze naše vnímání tohoto světa moto zní následovně:¹⁰⁷ „*Shledávám svět nenávidným, protože jsem naštvaný.*“¹⁰⁸

Následně Sartre představí druhý typ moci magie v souvislosti s emocemi a naším vnímáním deterministického světa. V tomto případě vykresluje své tvrzení za pomoci příkladu, kdy zažijeme hrůzu a zděšení, když se nám náhle zjeví v zamračený obličej přitisknutý na okno. Takto svět neprochází magickou transformací v našem vědomí, ale rovnou se nám jako magický jeví.¹⁰⁹ „*Ve stavu hrůzy si náhle uvědomíme, že deterministické překážky ustoupily. Například ta tvář, která se objeví v okně, zprvu ji nepovažujeme za tvář člověka, který by mohl strčit do dveří a udělat třicet kroků k místu, kde stojíme. Naopak, je představena, ač nehybná, jako působící na dálku. Tvář za oknem je v bezprostředním vztahu s naším tělem, my ji prožíváme a procházíme jejím významem, svým vlastním tělem ji konstituujeme, ale zároveň se nám vnucuje, anuluje vzdálenost a vstupuje do nás.*“¹¹⁰ Díky tomuto příkladu je zřejmé, že v druhém případě magie, svět

¹⁰⁴ ELPIDOROU, Fear, and the Sartrean Account of Emotions, s. 3.

¹⁰⁵ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 57. „Thus there are two forms of emotion, according to whether it is we who constitute the magic of the world to replace a deterministic activity which cannot be realized, or whether the world itself is unrealizable and reveals itself suddenly as a magical environment.“

¹⁰⁶ ELPIDOROU, Fear, and the Sartrean Account of Emotions, s. 1.

¹⁰⁷ ELPIDOROU, Fear, and the Sartrean Account of Emotions, s. 3-4.

¹⁰⁸ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 61. „I find him hateful, because I am angry.“

¹⁰⁹ ELPIDOROU, Fear, and the Sartrean Account of Emotions, s. 5.

¹¹⁰ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 57. „In the state of horror, we are suddenly made aware that the deterministic barriers have given way. That face which appears at the window, for instance – we do not at first take it as that of a man, who might push the door open and take thirty paces to where

nepotřeboval projít magickou přeměnou, ale už se jako magický prezentoval, a proto nebyly našemu vědomí zřejmé fyzické bariéry mezi námi a hrozivým objektem, který se nám náhle jako děsivý představil, aniž bychom ho nejprve zpracovali v našem vědomí. Tedy to, co odlišuje hrůzu od ostatních emocí je ta náhlost, se kterou se nám daný předmět jeví magicky neboli s emoční relativitou. Na rozdíl například od strachu, kdy se nám objekt, ze kterého máme strach nejeví hned děsivý, musíme mu tuto kvalitu propůjčit skrze magickou moc našeho vědomí.¹¹¹ Abychom navázali na moto, které Jean Paul Sartre přiřadil prvnímu typu emocí, v případě hrůzy by znělo takto: „Shledávám svět hrozivým, protože jsem vystrašený.“, ale v případě, že zařadíme hrůzu do druhého typu emocí a uznáme existenci tohoto rozdělení, znělo by moto následovně: „Jsem vystrašený, protože shledávám svět hrozivým.“¹¹²

7.4 Příklad Sartrova vymezení na jednotlivých emocích

V předchozí kapitole jsem již zmiňovala takzvané dva typy emocí podle Sartra a z této kapitoly vyplynulo, že většina emocí patří do první skupiny, tedy do té, kde emoce fungují v našem vědomí, jakožto magické transformace deterministického světa a hrůza patří do skupiny druhé, která se vyznačuje tím, že se nám svět už dopředu magicky jeví. O hrůze se už v této kapitole bavit nebudeme, jelikož měla prostor v té předchozí, ale bylo důležité ji zde zmínit, protože je také jednou z emocí, který se Jean Paul Sartre věnuje v *Nástinu teorie emocí*. V této kapitole se budu věnovat především třem emocím, které Sartre rozebírá ještě před rozdělením emocí na dva typy, kterými jsou strach, smutek a radost.

Jako první z těchto tří emocí Sartre rozebírá strach, který rozděluje na pasivní a aktivní. Sartre ukazuje pasivní strach na příkladu, že když subjekt spatří přibližující se divokou šelmu, zbledne a omdlí ze strachu z blížícího se predátora. Na první pohled se zdá, že je tato strategie subjektu naprosto nefunkční a není vůbec přizpůsobena k přežití. Z pohledu subjektu se ale jedná o únikové chování, jelikož za pomoci magie emocí se snaží eliminovat objekt strachu. Subjekt tou to strategií popřel samotnou existenci stresoru a unikl tak aspoň ve svém vědomí nebezpečné šelmě, i když v reálném světě tím

we are standing. On the contrary, it is presented, motionless though it is, as acting at a distance. The face outside the window is in immediate relationship with our body; we are living and undergoing its signification; it is with our own flesh that we constitute it, but at the same time it imposes itself, annihilates the distance and enters into us.“

¹¹¹ ELPIDOROU, Fear, and the Sartrean Account of Emotions, s. 5.

¹¹² ELPIDOROU, Fear, and the Sartrean Account of Emotions, s. 6.

hrozbu rozhodně neodehnal a nijak si tímto krokem nepomohl.¹¹³ Naproti tomu aktivní strach, který se v situaci s šelmou projeví jako úprk, se nám může zdát jako logické řešení problematické situace, ale to by mohlo znamenat pouhou opatrnost. Útěk je podle Sartra spíše snaha o eliminaci objektu strachu celým tělem a také tím, že změním směr a míříme někam, kde se objekt nenachází.¹¹⁴ „Skutečný význam strachu nám nyní začíná být zřejmý. Je to vědomí, jehož cílem je magickým chováním něco ve vnějším světě negovat, a půjde tak daleko, že zničí samo sebe, aby zničilo i objekt.“¹¹⁵

Jako další emoci se Sartre věnuje smutku, který se ve své pasivní formě vyznačuje uvolněním svalů, bledostí v obličeji, sklíčeným chováním a pociťovaným chladem v končetinách. Bez ohledu na to, že prožíváme smutek, se musíme jako obvykle zhostit každodenních povinností a ve většině případů tak není možné plnohodnotně prožít svůj smutek. Naše každodenní rutina se tak sice nezmění, ale změní se náš energetický náboj vzhledem k ní, tak že činnosti, kterým byl před prožíváním smutku přisouzen jistý afektivní náboj, teď žádný nemají.¹¹⁶ Jako příklad pasivního smutku Sartre zvolil nám již známý příklad s Janetovo pacientkou, která propukla v pláč, aby se ochránila od ponížení. Podle Sartra tato pacientka magicky transformovala své vědomí tak, aby odmítla, popřípadě oddálila náročnou situaci.¹¹⁷ „Pacientka se tak zbavila bolestného pocitu, že tento čin je v její moci, že má svobodu jej učinit, nebo ne. Emocionální krizí je zde zřeknutí se odpovědnosti, a to prostřednictvím magického zveličení obtížnosti světa.“¹¹⁸

Poslední z emocí, kterou se Sartre v *Nástinu teorie emocí* zabývá je radost, která se na první pohled vymyká fenomenologickému popisu emocí. Sartre však pojímá radost spíše jako moment a jistotu těsně před dosažením kýženého cíle, který je pro nás důležitý. Je to tedy určitá netrpělivost a napětí, doba před spatřením milovaného člověka nebo před vlastněním vysněného předmětu. Tento pocit radosti se po dosažení daného cíle s časem postupně otupí, proto je klíčová doba spíše před dosažením.¹¹⁹

¹¹³ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 42.

¹¹⁴ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 43.

¹¹⁵ Tamtéž „The real meaning of fear is now becoming apparent to us. It is a consciousness whose aim is to negate something in the external world by means of magical behaviour, and will go so far as to annihilate itself in order to annihilate the object also.“

¹¹⁶ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 44.

¹¹⁷ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 45.

¹¹⁸ Tamtéž „The patient has thus freed herself from the painful feeling that the act was in her power, that she was free to do it or not. The emotional crisis here is an abandonment of responsibility, by means of a magical exag-geration of the difficulty of the world.“

¹¹⁹ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 46.

„Především musíme poznamenat, že těch několik příkladů, které jsme uvedli, zdaleka nevyčerpává všechny varianty emocí. Je možná řada dalších obav, mnoho dalších druhů smutku. Pouze potvrzujeme, že všechny jsou redukovatelné na konstituci magického světa, a to využitím našich těl jako nástrojů zařikávání.“¹²⁰

7.5 Falešné emoce

Sartre v *Nástinu teorie emocí* uvádí, že existují také takzvané pravé a falešné emoce. Falešné emoce se vyznačují tím, že se jedná o pouhé chování člověka. Sartre uvádí příklad, kdy od někoho dostanete dárek, ze kterého nemáte upřímnou radost, ale ani nejste úplně zklamaní. Pokud ze slušnosti a z ohledu k obdarovávajícímu projevíte radost v mnohem větší míře, než je pociťována například radostným tancem nebo potleskem, nebude se jednat o opravdovou radost, nýbrž o radost falešnou. Takové projevy falešné radosti jsou tedy pouhým chováním subjektu bez odpovídající afektivní náplně a takováto falešnost emocí je podle Sartra existenciální vlastností fenoménu.¹²¹ Když se řekne falešná emoce, spousta lidí si vybaví například herce, kteří své emoce předstírají při představeních nebo ve filmech, ale tato představa je milná, jelikož herec záměrně napodobuje konkrétní emoce, aniž by jeho chování mělo jakýkoli skutečný emocionální náboj, protože jeho chování nepatří do reálného světa, nýbrž patří světu fiktivnímu.¹²² Chování, jež doprovází falešné emoce je nevyhází z prožívaného stavu subjektu a ve většině případů je zcela dobrovolné a děje se, protože subjekt se domnívá, že toto chování odpovídá dané situaci, ve které se subjekt nachází.¹²³ „*Moje potěšení z předmětu, který mi byl právě dán, existuje mnohem spíše jako povinnost než jako skutečnost; má jakousi parazitní skutečnost jako daň, toho jsem si velmi dobře vědom; vím, že předmět obdařuji jakousi fascinací, ale když od svého zařikávání upustím, okamžitě to zmizí.*“¹²⁴

Na rozdíl od falešných emocí, skutečné emoce jsou naplněny pravým afektivním nábojem, například dárek, který jsem dostala se mi opravdu moc líbí, tudíž jeho kvality

¹²⁰ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 47. „We must note first of all that the few examples we have cited are far from having exhausted all the varieties of emotion. Many other fears are possible, many other kinds of sadness. We are only affirming that they are all reducible to the constitution of a magic world, by making use of our bodies as instruments of incantation.“

¹²¹ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 48.

¹²² Tamtéž

¹²³ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 49.

¹²⁴ Tamtéž „My pleasure in the object I have just been given exists much more as a duty than as a reality; it has a sort of parasitic reality as a tribute, of that I am very well aware; I know that I am endowing the object with it by a kind of fascination, but when I desist from my incantations this will immediately disappear.“

mu propůjčuji skrze magickou transformaci vědomí a vnější projev mé radosti má opodstatněný základ. Sartre tvrdí, že taková skutečná emoce je podstupována a prožívána skrze vědomí subjektu.¹²⁵ „Máme-li být skutečně uchvázeni hrůzou, musíme ji nejenom napodobit, musíme být očarováni a naplněni až k prasknutí vlastními emocemi, tvar a forma našeho chování musí být naplněny něčím neprůhledným a závažným, co jim dává obsah.“¹²⁶ Touto tezí Sartre poukazuje na důležitost fyziologických projevů emocí, jelikož představují opravdovost a prožitelnost skutečných emocí, ty jsou totiž podle Jeana Paula Sartra především fenoménem víry. Sartre tedy opravdu souzní s Williamem Jamesem v tomto bodě, že fyziologický aspekt je opravdu důležitý, ale nesouhlasí s oddělení fyziologického aspektu emocí od jejich ostatních komponent, jako je právě například behaviorální složka.¹²⁷ „*Forma, s níž máme co do činění, je skutečně syntetická: aby člověk uvěřil v magické chování, musí být fyzicky rozrušen.*“¹²⁸

8 Závěr

Má bakalářská práce si kladla za cíl představit fenomenologickou teorii emocí Jeana Paula Sartra a uvést důvody, proč je toto pojetí pro zkoumání emocí důležité. V této práci jsem nastínila pojetí emocí podle Jeana Paula Sartra, který vidí tyto fenomény jakožto magické transformace našeho světa, které jsou subjektu naprosto vědomé. Ze zkoumání této problematiky jsem došla k závěru, že fenomenologie přispívá k výzkumu emocí tím, že zkoumá emoce samotné jakožto jev, čímž doplňuje psychologii, která se zabývá zejména jednotlivými projevy emocí a konkrétními emocionálními situacemi.

V prvním segmentu mé bakalářské práce na téma *Nástin pojetí emocí u Jeana Paula Sartra* jsem představila hlavní rozdíly mezi pojmy emoce, afekt a city, tedy že emoce jsou psychický fenomén, který tvoří tři hlavní složky a afekty a city jsou dvěma z nich, afekt představuje behaviorální složku a city představují složku prožitkovou. V úvodní části jsem také vymezila rozdíl mezi psychologií a fenomenologií viz. výše a zasadila jsem *Nástin teorie emocí* do kontextu Sartrova díla, tak že *Nástin* je součástí čtyř filozofických

¹²⁵ Tamtéž

¹²⁶ Tamtéž „If we are really to be seized by horror we have not only to mime it, we must be spell-bound and filled to overflowing by our own emotion, the shape and form of our behaviour must be filled with something opaque and weighty that gives it substance.“

¹²⁷ SARTRE, *Sketch for a Theory of the Emotions*, s. 50.

¹²⁸ Tamtéž „The form we have to do with is indeed synthetic: to believe in magical behaviour one must be physically upset.“

pojednání, které společně předcházeli klíčovému dílu v Sartově tvorbě, kterým je *Bytí a nicota*.

V následující části věnující se představení jednotlivých teorií, na které Sartre navazuje se svou kritikou jsem nastínila hlavní teze těchto teorií, kterých se dotýká ona kritika. U teorie Williama Jamese to byl silně akcentovaný fyziologický aspekt emocí, U Pierra Janeta byl klíčový příklad s pacientkou, který poukazoval na mechanistické pojetí, které zahrnuje i psychickou složku. V případě Gestaltistické teorie jsem se zaměřila na představení gestalt psychologie jako takové a poté jsem se soustředila na poměrně dlouhý úryvek, který Sartre používá v *Nástinu* teorie emocí pro představení Gestaltistické teorie a přímo i k následné kritice. Představení psychoanalytické teorie afektu jsem zaměřila na klíčovou roli nevědomí v této teorii a na mechanismy potlačení emocí, jako je například represe.

Třetí segment věnovaný kritice výše zmiňovaných teorií začíná kritikou Periferní teorie Williama Jamese, kde bylo hlavním cílem kritiky nezohlednění psychického aspektu a podle Sartra nesprávné vnímání posloupnosti jevů emoce a její fyziologický projev. Kritiku Periferní teorie Pierra Janeta Sartre zaměřil na mechanistické pojetí emocí opomenutí role vědomí. Gestalt psychologii Sartre vyčítá nevydařené začlenění konečnosti emocí do teorie. A nakonec u psychoanalytické teorii afektu Sartre poukazuje na to, že psychoanalytikové vysvětlují emoční epizody za pomoci nevědomí, což podle Jeana Paula Sartra není správně.

Poslední část se věnovala samotnému vymezení fenomenologického pojetí emocí podle filozofa Jeana Paula Sartra. Došla jsem k závěru, že Sartre považuje za hlavní aspekty jeho teorie emocí, to že jsou vědomé a také že se jedná o magické transformace reálného světa, tedy že emoce mění náš pohled na svět a vnímáme ho skrze ně pozměněny konkrétním prožitkem. Podle Sartra jsou emoce fenomény víry a pro jejich opravdovost musí být prožívány všechny tři aspekty, kterými jsou fyziologický prožitek, behaviorální složka a složka prožitková.

Na úplný závěr bych jen chtěla dodat, že jsem ve své bakalářské práci rozhodně nevystihla celou problematiku Sartrova pojetí emocí. Jsou zde další aspekty této teorie, které by bylo možné zpracovat, jako například navazující kritika, kterou toto dílo vyvolalo ve filozofické i psychologické komunitě nebo také podobnost této teorie s prožitkem

depersonalizace a derealizace, případně zpracovat, jaký postoj by podle své teorie emocí zaujal Sartre k současným teoriím.

Resumé

In this bachelor's thesis, I presented the main aspects of Jean Paul Sartre's phenomenological theory of emotion, which he described in his essay "Outline of a Theory of Emotion", which was my primary source. I concluded that the main thesis of Sartre's theory is that emotions are magical transformations of the real world; this transformation is made conscious to the subject through the finitude of emotions.

In the first part of the thesis I defined the distinction between emotions, affects and feelings. Emotion is a psychological phenomenon composed of three main parts and affects and feelings are two of them, but some psychologists or psychological orientations consider affects as the basic building block of emotional experience. I also pointed out the importance of the phenomenological conception of emotions because phenomenology, unlike psychology, is concerned with emotions themselves and not just their specific manifestations.

In the second segment of my thesis, I have devoted myself to presenting the key aspects of each of the theories to which Sartre responds. The first of these is William James's Peripheral Theory in which the physiological expression of emotion is key and which, according to James, precedes the emotion itself. This is followed by Pierre Janet's Dissociative Theory which includes the psychological aspect of emotion. I have first outlined Gestalt psychology as a whole and then presented a passage that Sartre addresses in his essay. For the psychoanalytic theory of affect, I focused on the role of the unconscious in this theory.

The next segment of my paper portrayed Sartre's critique of the aforementioned theories. For William James's theory, the criticism was directed specifically at the failure to include the psychological aspect of emotion in the theory. Sartre criticized Pierre Janet's theory primarily for conceiving of emotion as a mechanism, and he criticized Gestalt theory for its omission of the finitude of emotion. Criticism of psychoanalytic theory was directed particularly at the tendency to explain emotional episodes in the unconscious of the subject.

The last segment of my thesis introduced Sartre's conception of emotions through its most important aspects, such as the crucial role of consciousness, the finitude of emotions, and the fact that emotions are, according to Sartre, magical transformations of a deterministic world. Sartre applies this conception to specific emotions such as fear, sadness or joy, I

also concluded that he divides emotions into two types according to how they work with magic, those that are magical transformations of the world and those that make the world appear already magical in itself.

9 Seznam použité literatury

- BAUGH, Bruce. „Sartre and James on the Role of the Body in Emotion.“ *Dialogue: Canadian Philosophical Review / Revue canadienne de philosophie*. 2010, roč. 29, č. 3, s. 357-374. ISSN: 1759-0949
- BUHLER, Karl-Erns, GERHARD, Heim, *Mental Trauma and Emotions*. In: General Introduction to the Psychotherapy of Pierre Janet. *American Journal of Psychotherapy*. 2001, roč. 55 č. 1, s. 74-91. ISSN: 1535-7228
- ELPIDOROU, Andreas. *Horror, Fear, and the Sartrean Account of Emotions*. *The Southern Journal of Philosophy*; 2016 54(2): 209-225. ISSN: 2041-6962
- FREUD, Sigmund. *Studie o hysterii*. Praha: Julius Albert, 1947.
- HARTL, Pavel. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN: 80-7178-303-X
- HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. Praha: OIKOYMENH, 2002. ISBN: 978-80-7298-048-2
- JAMES, William. *What is an emotion?*. *Mind*, Duben., 1884, roč. 9, č. 34 (Duben, 1884), Oxford University Press on behalf of the Mind Association s. 188-205 <http://www.jstor.org/stable/2246769>. Accessed 1 Aug. 2023.
- JANET, Pierre. *La médecine psychologique*. Édition électronique réalisée avec le traitement de textes Microsoft Word 2001 pour Macintosh. ISBN: 9782296394421
- KÖHLER, Wolfgang. *Gestalt Psychology, An Introduction to New Concepts in Modern Psychology*. New York: Liveright Publishing Corporation, 1992. ISBN: 0-87140-218-1
- NAKONEČNÝ, Milan. *Lidské emoce*. Praha: Academia, 2000. ISBN: 80-200-0763-6
- NERAD, Jindřich M & NERADOVÁ, Ludmila. *Příspěvek k diskusi o problematice disociativních stavů s přihlédnutím k dílu Pierra Janeta (1859–1947)*. *Česká a slovenská psychiatrie*, 101(2), 98–104. 2005.
- PETERSON, Penelope, BAKER Eva and MCGAW Barry. *International Encyclopedia of Education*. USA: Elsevier Science, 2010. ISBN: 978-0-08-044894-7
- PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia, 2023. ISBN: 978-80-200-3347-5

Psychology in the mind [online]. Dostupné z [<http://psychology.inthemind.eu/index.php?title=Lipsk%C3%A1_a_berl%C3%ADnsk%C3%A1_%C5%A1kola_\(Wertheimer,_Koffka,_K%C3%B6hler\)>](http://psychology.inthemind.eu/index.php?title=Lipsk%C3%A1_a_berl%C3%ADnsk%C3%A1_%C5%A1kola_(Wertheimer,_Koffka,_K%C3%B6hler)) [cit. 13. 8. 2023.]

SARTRE, Jean-Paul. *Sketch for a Theory of the Emotions*. Great Britain: Taylor & Francis Ltd. 2013. ISBN: 0415854725

SNELLEN, Wim, M. „Vertikální a horizontální disociace.“ In: NERAD, Jindřich M & NERADOVÁ, Ludmila. Příspěvek k diskusi o problematice disociativních stavů s přihlédnutím k dílu Pierra Janeta (1859–1947). *Psychiatr. praxi* 2013; 14(2): 62–65. ISSN: 1213-0508

SOLOMON, Robert, C. *Dark Feelings, Grim Thoughts Experience and Reflection in Camus and Sartre*. New York: Oxford University Press. 2006. ISBN: 9780195181579

STEINBERG, Marlene. *Handbook for the assessment of dissociation: A clinical guide*. Washington: American Psychiatric Publishing, 1995. ISBN: 0880486821

STUHLÍKOVÁ, Iva. *Základy psychologie emocí*. Praha: Portál, 2007. ISBN: 978-80-7367-282-9

VANELLO, Daniel. „Sartre on the emotions.“ In: ESHLEMAN, Matthew. C., MUI Constance. L. *Sartrean mind*. New York: Routledge, 2020. ISBN: 978-1-315-10050-0